

# DES DE L'ALTRA BANDA DEL MIRALL: LA VISIÓ MASCULINA DEL COS DE LES DONES EN L'EMBRIOLOGIA MEDIEVAL\*

**Antònia Carré**

Secció Francesc Eiximenis de l'Institut de Llengua;  
Cultura Catalanes. Universidad de Girona

## RESUMEN

L'anàlisi dels diversos aspectes que contempla l'embriologia medieval (la menstruació, el coït i la concepció, la formació de l'embrió i l'espermatogènesi, l'embaràs, el part i la lactància) en quatre obres científiques d'àmplia divulgació com el *Dialogue de Placides et Timéo*, el *Dragmaticon philosophiae* de Guillem de Conches, el *Lilium medicinae* de Bernat de Gordon i el *Sefer ha-toledet*, posa de manifest com la visió que del cos de les dones es tenia a l'edat mitjana venia condicionada pel biaix androcèntric de la cultura medieval i concretament d'aquest tipus de textos.

## SUMMARY

The analysis of different aspects of Medieval embryology (menstruation, sexual intercourse and fertilization, embryo's constitution and the male and female seeds, pregnancy, childbirth and lactation) in four scientific books of wide readership at the time, as the *Dialogue de Placides et Timéo*, the William of Conches's *Dragmaticon philosophiae*, the Bernard of Gordon's *Lilium medicinae*, as well as the *Sefer ha-toledet*, shows how the vision of women's bodies was biased by the androcentric culture of the Medieval Ages, and more precisely in this sort of texts.

En dos manuscrits francesos del *De claris mulieribus* de Giovanni Boccaccio, copiats al segle XV, hi ha unes miniatures on apareix una dona que pinta un autoretrat utilitzant un mirall que li ensenya la imatge de la model. En una d'elles<sup>2</sup>, al taller de l'artista es poden veure més pintures i escultures femenines al darrere de la dona que retrata una dona de mig cos. En l'altra<sup>3</sup>, la dona que s'emmiralla dibuixa i coloreja un

---

\* Aquest treball s'inscriu en el marc del «Grup de Recerca Consolidat SG99-00158» del Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya, vinculat a la Universitat de Girona.

<sup>2</sup> Al manuscrit 33 de la Spencer Collection, f.37v, de la New York Public Library.

<sup>3</sup> Al manuscrit francès 12420, f. 101v, de la BN de París.

pla mig, fins a l'alçada del pit. El curiós del cas és, però, que en els dos miralls les dues pintores es poden veure els rostres tan sols.

Possiblement, a l'època es devia considerar una tasca ben inútil l'individualitzar el cos femení. Tot un seguit de referents culturals, religiosos i socials marcats per la ideologia patriarcal dominant indicaven prou bé com era el cos de les dones i com havia de ser vist<sup>4</sup>. Perquè s'havia de contemplar d'una manera concreta i determinada, pràctica i funcional: el cos de les dones existia a l'edat mitjana només per a la maternitat, que havia de produir-se en el si del matrimoni (fig. 1). Si volem acostarnos a la imatge que no apareix al mirall, podem analitzar textos científics que parlen del cos femení: els textos ginecològics que dediquen gran part de les seves pàgines a l'embriologia ens forniran pistes valuoses<sup>5</sup>.



Fig. 1. Aquesta imatge del casament de Booz i Rut posa de manifest l'estret lligam entre matrimoni i procreació: les mans indiquen la cerimònia del sagrament i l'infant que tindran ja hi apareix. Bíblia d'Oxford, del s. XIII, Bodleian Library, ms. 270 B, f. 126.

<sup>4</sup> CADDEN, J. (1993), *Meanings of Sex Difference in the Middle Ages: Medicine, Science and Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, demostra en la segona part del llibre com les idees científiques sobre les diferències sexuals participen a la baixa edat mitjana d'unes assumpcions culturals més àmplies respecte a la idea de gènere.

<sup>5</sup> Per les raons que apunto tot seguit, deixo de banda la literatura mèdica especialitzada. Per a la transmissió i transformació de les tres tradicions ginecològiques (textos hipocràtics, Sorà d'Efes, Galè) fins al segle XII, vegeu GREEN, M.H. (1985), *The Transmission of Ancient Theories of Female Physiology and Disease through the Early Middle Ages*, Princeton University.

He triat per analitzar quatre textos d'àmplia divulgació, que tenen un eminent sentit pràctic i una visió similar de la sexualitat i la reproducció, la qual constituïria una de les diverses manifestacions de les idees que circulaven a l'època respecte d'aquests temes<sup>6</sup>. És a dir, són textos mèdics o enciclopèdics que podien tenir, a més d'altres, també un públic femení: les dones que practicaven la medicina al marge de l'ensenyament universitari perquè els havia estat prohibida l'entrada a les aules per raons de sexe, que no sabien llatí —i per tant els textos han d'estar traduïts a alguna llengua vulgar— i que es dedicaven sobretot a tenir cura de les altres dones durant l'embaràs. En una paraula, les *obstetrices*<sup>7</sup> podien ser part del públic a qui anaven destinats aquests escrits de caràcter ginecològic<sup>8</sup>.

Un d'ells és l'anònim *Dialogue de Placides et Timéo*<sup>9</sup>, text enciclopèdic francès amb un cert regust platònic escrit a la segona meitat del segle XIII que va tenir una gran divulgació: se'n conserven set manuscrits dels segles XIV i XV. Té un apartat dedicat a l'embriologia, que és el que ara ens interessa.

Un altre és el *Dragmaticon philosophiae* de Guillem de Conches (1080-1145). El seu és un tractat didàctic de vulgarització científica, encara que hagi estat escrit en llatí: els molts manuscrits que se n'han conservat en la llengua sàvia demostren la seva utilització i èxit. Hi ha, però, una traducció catalana del segle XIV (conservada en dos manuscrits del XV i de forma fragmentària en un del XIV), que és el text que faré servir aquí<sup>10</sup>. Cal remarcar que el català és l'única llengua vulgar a què va ser traduïda l'esmentada obra del filòsof de l'escola de Chartres. L'obra té un apartat ginecològic (llibre VI, 7-9), que és el que analitzaré tot seguit.

<sup>6</sup> CADDEN, J. (1993) evidencia que en la medicina i la filosofia natural escolàstiques no hi ha una idea monolítica sobre les qüestions relacionades amb la sexualitat. Aquesta diversitat s'ha d'incloure, però, en un context general on «there was no significant disagreement with the belief that women were cooler, weaker, less intellectually competent, and generally less perfect than men» (p. 163).

<sup>7</sup> GREEN, M.H. (1994), «Documenting Medieval Women's Medical Practice», en GARCIA BALLESTER, L.; FRENCH, R.; ARRIZABALAGA, J.; CUNNINGHAM, A. eds. (1994), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 322-352, especialment pp. 338 i seg., considera les llevadores des d'una perspectiva històrica feminista.

<sup>8</sup> Amb això no vull pas pressuposar, és clar, que les dones fossin l'únic destinatari d'aquests textos pràctics i divulgatius. Tinguem en compte només que aspectes generals de la medicina s'estudiaven a les facultats d'arts a partir de les enciclopèdies.

<sup>9</sup> THOMASSET, C. ed. (1980), *Placides et Timéo ou li secrés as philosophes*, París-Ginebra, Librairie Droz. Vegeu també THOMASSET, C. (1982), *Commentaire du Dialogue de Placides et Timéo*, Ginebra, Librairie Droz.

<sup>10</sup> Vegeu BADIA, L. (1985-86), «La filosofia natural de Guillem de Conches en català», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, n. 40, pp. 137-169; BADIA, L.; PUJOL, J. eds. (1997), Guillelmi de Conchis, *Summa de philosophia in vulgari*, en Guillelmus de Conchis, *Dragmaticon philosophiae*, cura et stúdio I. Ronca, «Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis». Tournhout, Brepols, pp. 277-497.

Un altre és el *Lilium medicinae* de Bernat de Gordon, professor de medicina a Montpeller i contemporani d'Arnau de Vilanova (ca. 1240-1311), que va escriure el seu manual destinat als practicants de la medicina no experimentats entre el 1303 i el 1305. La seva obra se'n ha conservat en més de 50 manuscrits llatins i en traduccions a diverses llengües vulgars: al francès, l'alemany, l'hebreu, el provençal, l'irlandès i el castellà: va ser imprès a Sevilla el 1495, amb el títol de *Lilio de medicina*<sup>11</sup> i és aquest el text que seguiré aquí<sup>12</sup>. L'obra de Bernat de Gordon té un llibre, el setè, dedicat a la malaltia d'amor, l'amor hereos, que parla també dels temes que ara ens interessin<sup>13</sup>.

L'últim text a considerar és el *Sefer ha-toledet* (Llibre de la generació)<sup>14</sup>, text ginecològic en hebreu que ens ha estat conservat en tres manuscrits dels segles XIV i XV. El *Sefer ha-toledet* parteix de la *Gynaïkeia* del metge grec Sorà d'Efes (s. II dC), que defensa teories contraposades a les d'Hipòcrates i Galè i l'obra del qual tindrà una repercussió menor en l'occident llatí<sup>15</sup>. Al segle VI dC, Muscio utilitzà l'obra de Sorà per fer-ne una de més curta, en llatí (*Gynaecia*), en forma de preguntes i respostes<sup>16</sup> i difosa en molts manuscrits. És el text de Muscio el que ha estat adaptat a l'hebreu, possiblement per un jueu d'Occitània o de Provença i durant el segle XIII<sup>17</sup>.

<sup>11</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), Bernardo Gordonio, *Lilio de medicina*. Edición crítica de la versión española, Sevilla 1495, Madison, Medieval Spanish Medical Texts.

<sup>12</sup> Sobre l'existència d'una traducció catalana de l'obra de Gordon, vegeu, HILLGARTH, J.N. (1991), *Readers and books in Majorca. 1229-1550*, París, Editions du CNRS, 2 vols., vol. I, p. 485 i vol. II, p. 803; DEMAÏTRE, E. (1980), *Doctor Bernard de Gordon: Professor and Practitioner*, Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies, p. 52. La promoció intel·lectual i social dels barbers-cirurgians a la Barcelona medieval: l'obrador, la biblioteca i els beïns de Joan Vicens (fl. 1421-1464), *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19 (2000), pp. 429-479, especialment p.449.

<sup>13</sup> Vegeu també THOMASSET, C. (1992), «Aspects de la femme médiévale dans le «Lilium Medicinae» de Bernard de Gordon», en *Femmes, Mariages-Linages, XIIIe-XIVe siècles. Mélanges offerts à Georges Duby*, Brusel·les, Bibliothèque du Moyen Age, De Boeck-Wesmael, pp. 361-372.

<sup>14</sup> Segueixo l'edició de BARKAI, R. (1991), *Les infortunes de Dinah ou la gynécologie juive au Moyen-Age*, París, Les Éditions du Cerf. Es pot consultar també, BARKAI, R. (1998), *A History of Jewish Gynaecological Texts in the Middle Ages*, Leiden, Brill, que edita, tradueix i estudia uns altres sis textos medievals en hebreu de contingut ginecològic.

<sup>15</sup> Sorà rebutja la teoria dels quatre humors i, per tant, que hi hagi diferències fisiològiques fonamentals entre home i dona. Contràriament als hipocràtics, considera que tant el contacte sexual com la procreació no són beneficiosos per a la salut de les dones. Per a l'anàlisi detallada de les teories de Sorà d'Efes vegeu GREEN, M.H. (1985), pp. 23-36. Per a la seva repercussió en l'occident llatí, ibidem, caps. 2 i 3, on s'explica com va éssent desplaçat pel sistema galènic.

<sup>16</sup> El diàleg pedagògic és una de les formes utilitzades ja en l'imperi romà per aproximar-se al saber grec, aplicada en aquell material (en aquest cas mèdic) que és seleccionat, abreujat i esportat per tal de transmetre'l. Vegeu CADDEN, J. (1993), pp. 44-46.

<sup>17</sup> La de Muscio és una de les tres traduccions llatines que existeixen del text de Sorà. Vegeu M.H. GREEN (1985), pp. 134 i seg. BARKAI, R. (ed.) (1991), p. 124 exposa en quins punts el text hebreu s'allunya del de Sorà.

L'obra en qüestió és un manual de medicina pràctica sobre el tractament de la dona embarassada, el part i la cura dels nadons, que està adreçat concretament a les dones, a les llevadores en definitiva. Ja ens ho diu la introducció, on l'autor afegeix que les dones no han pas de comprendre els processos psicològics i tots els temes i matisos que al text s'expliquen sinó que les lectores s'han de concentrar en els aspectes pràctics del diagnòstic i en la terapèutica<sup>18</sup>.

El text, com el de Muscio, està estructurat en forma de diàleg: aquí parlen els personatges bíblics de Dina i el seu pare Jacob (Gn., 34). La forma dialogada, com és prou sabut, té una llarga tradició en la literatura didàctica i exemplar, però en el *Sefer ha-toledet* curiosament, o potser no tant, és la dona qui fa preguntes sobre el seu propi cos i sobre ginecologia i és l'home qui ostenta el saber en aquest camp i qui la instrueix. Al final, el tractat pràctic té la seva eficàcia i farà per tant la seva funció: Dina se'n va, el seu marit la coneix (en el sentit bíblic del mot) i ella infanta unes quantes filles i fills<sup>19</sup>. El plantejament ideològic d'aquesta introducció posa sobre la taula una qüestió primordial: la inferioritat de les dones respecte als homes, que vindrà avalada per la civilització grega, la tradició judeo-cristiana i la musulmana. Totes aquestes cultures tenen una visió similar de la dona com a ésser supeditat a l'home perquè la seva creació ha estat secundària i perquè ella és la culpable de tots els mals. En la mitologia grega, per exemple, la culpa recau en aquest sentit damunt Pandora i la seva capsa. Eva és la culpable de l'expulsió del Paradís, i a partir d'aquí sant Jeroni i una tradició patristica hostil a les dones les presentaran com a responsables directes del pecat i, per tant, argumentaran que s'han de sotmetre a l'home, com es pot llegir a l'*Antic Testament* o també a l'*Alcorà*.

Però encara hi ha més, la inferioritat de les dones vindrà avalada pels textos de caire científic, concretament en aquest cas pels escrits mèdics, de manera que el discurs teològic i el filosòfico-natural es posaran en aquest punt d'acord. Efectivament, el model del discurs científic és sempre el masculí i l'altre, comparat amb el primer, serà sempre considerat imperfecte i qualificat de manera desfavorable. Per exemple, el galenisme àrab en parlar dels quatre temperaments considera que la dona és menys perfecta que l'home perquè és de naturalesa freda i seca, i pertany al temperament melancòlic, que és valorat com el pitjor de tots. El sanguini, en canvi, on predominen l'escalfor i la humitat, és el millor de tots quatre i el que correspon per naturalesa als homes<sup>20</sup>. La contribució d'Aristòtil en aquesta visió de les dones no és pas menor: el

<sup>18</sup> BARKAÏ, R. ed. (1991), p. 124.

<sup>19</sup> BARKAÏ, R. ed. (1991), p. 223.

<sup>20</sup> Sobre el galenisme medieval cito només tres treballs de l'extensa bibliografia: GARCIA BALLESTER, L. (1972), *Galeno en la sociedad y en la ciencia de su tiempo*, Madrid, Guadarrama; GARCIA BALLESTER, L. (1982), «Arnau de Vilanova (c. 1240-1311) y la reforma de los estudios médicos en Montpellier (1309): el Hipócrates latino y la introducción del nuevo Galeno», *Dynamis*, vol. 2, 1982, pp. 97-158; SIRAISSI, N. (1990), *Medieval & Early Renaissance Medicine*, Chicago, The University of Chicago Press.

filòsof afirmà que la dona és un mascle deformat, i l'anatomia galènica, seguint les petjades del peripatètic, assegurà que la dona és un home incomplet, perquè té amagades aquelles parts que en l'home són visibles. Així, podem llegir al *Canon* d'Avicenna, text mèdic divulgadíssim, que les dones posseeixen dos testicles com els homes, però de menor grandària i en posició interna<sup>21</sup>. Una cosa semblant ens diuen dos dels textos triats aquí. Bernat de Gordon afirma que «los instrumentos de la generación en el másculo son los testículos e la verga, en la fembra es la madre e su boca e dos testiculos que están en los cuernos de la madre»<sup>22</sup>.

Placides descriu l'aparell genital masculí des del punt de vista de la procreació i explica que el penis té tres conductes que vehiculen matèries diferents i que conflueixen en un de sol. Si això és així, afegeix, amb les dones ha de passar necessàriament el mateix<sup>23</sup>.

Si l'aparell genital masculí és contemplat des de la perspectiva de la continuació de l'espècie, què no passarà amb el de les dones? El cos de les dones existeix només per a maternitat i en funció d'aquesta: la medicina galènica està convençuda que les dones poden mantenir la seva pròpia complexió humoral equilibrada només amb el funcionament normal del seu sistema reproductiu<sup>24</sup>. En els textos mèdics no es descriuen els seus òrgans sexuals, sinó que es parla exclusivament de l'úter. A la *Cirurgia* de Henri de Mondeville, text escrit en llatí a començaments del segle XIV pel cirurgià del rei Felip el Bell, es parla del clítoris, però s'indica que és un òrgan que serveix per alterar l'aire que penetra dins la matriu, com l'úvula altera el que entra per la boca<sup>25</sup>. El *Sefer ha-toledet*, quan parla de l'anatomia femenina esmenta només la matriu, al llibre primer<sup>26</sup>. Del clítoris en parla al llibre segon, el dedicat a la patologia, i es refereix al clitoridisme (l'hipertròfia clitorídia) i al tractament de la gangrena en la matriu en un mateix capítol<sup>27</sup>. Així mateix, els pits de les dones no són mai vistos com un òrgan sexual, sinó que formen part del sistema reproductiu.

Establertes totes aquestes premisses com a punt de partida, podem començar a parlar ja de l'embriologia medieval. I ho farem a partir dels diferents apartats en què està dividida. Primer parlarem de la menstruació, després del coit i la concepció, en

<sup>21</sup> JACQUART, D.; THOMASSET, C. (1985), *Sexualité et savoir médical au Moyen Age*, París, Presses Universitaires de France. Cito sempre segons l'edició castellana (1989), Barcelona, Labor, p. 25.

<sup>22</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 301.

<sup>23</sup> THOMASSET, C. ed. (1980), p. 102.

<sup>24</sup> Bernat de Gordon també relaciona la salut de la dona amb la seva capacitat reproductora (al capítol 14 del llibre setè). La menstruació, la gestació i la lactància seran, per tant, elements indispensables en una fisiologia femenina sana. GREEN, M.H. (1985), p. 46.

<sup>25</sup> Aspecte relacionable amb la capacitat contaminant de l'aire (sobretot en temps d'epidèmies) i les 6 coses no-naturals del galenisme. POUCHELLE, M.C. (1983), *Corps et chirurgie à l'apogée du Moyen Age*, París, Flammarion, pp. 259 i 311.

<sup>26</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), pp. 132-135.

<sup>27</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), pp. 202-205.

tercer lloc de la formació de l'embrió i de l'espermatogènesi, en quart de l'embaràs, en cinquè del part i per acabar ens centrarem en un únic aspecte del puerperi, que és, però, fonamental: la lactància del nou nat<sup>28</sup>.

## 1. LA MENSTRUACIÓ

El cicle de la vida de les dones està fonamentat en la menstruació que, a més de ser un fenomen fisiològic (que serveix per a la purgació de les superfluïtats del cos), té una dimensió mitològica i característiques sobrenaturals. Els teòlegs ja havien escrit que la menstruació era una conseqüència del pecat d'Eva, i la *Bíblia* ja proporciona exemples de la contaminació que pateix un home que té contacte amb una dona que menstrua (Lv. 15: 19-29). Raban Maur, considerat un dels individus més erudits del segle IX, va escriure en el seu *De universo* (XXII, 6) que l'home no es pot acostar ni unir a la dona en estat menstrual de la mateixa manera que a l'home catòlic li està prohibit d'entrar en relació amb els heretges<sup>29</sup>. Sant Isidor, en les seves *Etimologies* (XI, 1, 140-141) afirma que el flux menstrual és capaç de fer ennegrir el bronze, d'assecar els arbres o de fer tornar rabiosos els gossos, supersticions que apareixen ja documentades en Plini i que recull al segle XIII Vicent de Beauvais en el seu *Speculum naturale*<sup>30</sup>.

La menstruació és d'entrada mal vista ideològicament, i ho serà també des del punt de vista mèdic, perquè es considera que la dona que menstrua pot fer emmalaltir l'home que té contactes sexuals amb ella (li pot encomanar com a mínim una malaltia infecciosa, si no la lepra) i a més, si queda embarassada, pot transmetre malalties a l'embrió i per tant al futur nou-nat. Guillem de Conches fa explicar al filòsof que

<sup>28</sup> Deixo de banda l'anàlisi de l'esterilitat, afecció integrada en la concepció general de la medicina arabogalènica i, per tant, racionalitzada, de la qual es responsabilitzava bàsicament les dones. És provocada pels *morbi officiales et communes* de la matriu, que s'estudien també en el *Lilio medicinae*. Vegeu CONDE PARRADO, P.; MONTERO CARTELLE, E.; HERRERO INGELMO, M.C. eds. (1999), *Tractatus de conceptu. Tractatus de sterilitate mulierum*, Valladolid, Universidad de Valladolid. I CADDEN, J. (1993), pp. 249-253.

<sup>29</sup> JACQUART, D.- THOMASSET, C. (1989), p. 9.

<sup>30</sup> Per a un estudi antropològic de la menstruació, vegeu RACAMIER, P.C. (1955), «Mythologie de la grossesse et de la menstruation», *L'évolution psychiatrique*, Toulouse-París, pp. 285-297; BUCKLEY, T.; GOTTLIEB, A. (1988) *Blood Magic, The Anthropology of Menstruation*, Berkeley, Los Angeles, Londres. SALMON, F; CABRÉ, M. (1998) «Fascinating Women: The Evil Eye in Medical Scholasticism» en FRENCH, R.; ARRIZABALAGA, J.; CUNNINGHAM, A.; GARCIA BALLESTER, L. eds. (1998), *Practical Medicine the Black Death to the French Disease*. Aldershot, Ashgate, pp. 53-84, tracten la menstruació en relació amb el mal d'ull des d'una perspectiva mèdica de començaments del segle XVI. Com a conseqüència de la concepció misògina de les dones que imperava a l'edat mitjana, contraposen la figura de les dones (que menstruen o les *vetula*) que fan emmalaltir amb la mirada amb la dels *saludadores*, els homes que poden curar amb l'alè o les mans (pp. 66-68).

instrueix el duc de Normandia com la dona transmet la llebrosia a l'home i ella en queda impune:

Lo filosof dix: La conplecció de la fembra és freda e humida, per què diu Galienus e Ypocràs que la pus calda fenbra que hom trop és pus freda que'l pus fret mascle que hom pusca trovar. E aytal conplecció és dura, e con hom trop moltes vegades lo contrari a la corrupció del mascle mesel, que és cremant. E, per so, de la matèria pudrida del mesel roman en la mare, e, con lo mascle s'acosta a ela, la verga del mascle, que és nervosa, entra en la mare e tira a si aquela corrupció e tramet-la als nervis. (VI. 8, 13)

Bernat de Gordon parla de la menstruació en els capítols 8 i 9 del llibre setè i ho fa des de la patologia. També el *Sefer ha-toledet* dedica la seva segona part a les malalties de les dones (i hi inclou les provocades per la sobreabundància o retenció de la menstruació), la més important de les quals és la sufocació, el prolapse o la precipitació de la matriu<sup>31</sup>.

Ara bé, malgrat tot això, la menstruació juga un paper determinant en l'embriologia medieval perquè servirà per alimentar el fetus una vegada concebut. Els textos ens expliquen el seu origen, que està relacionat, és clar, amb la inferioritat de les dones: la sang menys calenta de les dones no pot coure<sup>32</sup> els humors sobrers, com ho fa la de l'home de manera natural. Guillem de Conches explica que la menstruació són les superfluitats que el cos fred de la dona no pot coure (VI. 9, 1) i Placides informa a Timéo que la menstruació és el resultat de l'expurgació de les matèries que són innecessàries per al cos femení, matèries que l'home expurga a través dels pèls i de la barba<sup>33</sup>. Les dones tenen la menstruació abundant perquè són més dèbils que els homes i tenen menys escalfor natural, afegeix<sup>34</sup>.

<sup>31</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), pp. 314-315; BARKAI, R. (ed.) (1991), p. 168. Per a un bon resum del tema, BULLOUGH, V.L. (1973), «Medieval medical and scientific views of women», *Viator*, 1973, n. 4, pp. 485-501, especialment les pp. 493-94. Un exemple dels moviments de la matriu relacionats amb l'esterilitat femenina es pot llegir a CONDE PARRADO, P.; MONTERO CARTELLE, E.; HERRERO INGELMO, M.C. eds. (1999), pp. 72-83. Per a l'evolució de les teories sobre el moviment de la matriu en el cos de les dones, vegeu GREEN, M.H. (1985), que al capítol V les situa en el context de l'anomenada Escola de Salern.

<sup>32</sup> La cocció dels aliments és un concepte fonamental de la medicina hipocràtica i galènica: l'aliment arriba fins a l'estómac, on es dissol en suc a través de la cocció, que és produïda per l'escalfor vital. El producte d'aquesta primera cocció passa a les venes, que el porten al fetge, on es converteix en sang amb una segona cocció, més refinada. A partir d'ara es podrà distribuir per tots els òrgans del cos.

<sup>33</sup> Guillem de Conches parla de la barba dels homes i de les dones barbudes sense relacionar-ho amb la menstruació (VI. 16, 5-6)

<sup>34</sup> THOMASSET, C. ed. (1980), pp. 138-39.



Els textos ens informen que les dones tenen la menstruació des dels 14 anys fins als 45 o 50<sup>35</sup>, i la comparen amb el semen masculí, amb la qual cosa es dedueix la negativitat de la constitució femenina: «las mugeres más aina tienen mestruas que los varones simiente, por la flaqueza de la virtud que comienza a desfallecer en la edad», diu Bernat de Gordon<sup>36</sup>, per exemple.

## 2. EL COIT I LA CONCEPCIÓ

Des d'aquesta perspectiva de subordinació al gènere masculí, a l'hora del coit la dona ha de mantenir-se sempre passiva, deixant en tot moment que l'home prengui la iniciativa. Els textos mèdics expliquen amb tot luxe de detalls com s'ha de fer, donant importància a la dimensió psicològica de l'acte sexual: l'home ha de dir paraules agradables i ha d'acariciar la dona per incitar-la al plaer. Ho diuen el *Sefer ha-toledet*<sup>37</sup> i el *Lilio de medicina*, que té en aquest sentit un paràgraf preciós<sup>38</sup>. El millor temps és la primavera i la millor hora després de mitja nit, havent fet la digestió: «Mas con an dormit e'l manjar és cuiyt poden fer aquesta obra aquels que n'an laer en los dies que ls pertanyen», diu el *Dragmaticon philosophiae* (VI. 8, 4).

Però no ens confonguem, s'accepta el plaer perquè només així es pot arribar a l'emissió conjunta del semen, i per tant a la concepció. El plaer per si sol està bàsicament prohibit. Les relacions sexuals són enteses segons els textos mèdics tenint en compte l'embaràs que n'ha de sortir<sup>39</sup>. Si hi afegim l'opinió de l'església, que es vehiculava a través dels tractats de teologia moral, els manuals de confessió, les recopilacions dels problemes de consciència, els penitencials i, sobretot, la predicació, la idea de la sexualitat que es divulgava a l'edat mitjana està marcada pel control del desig i la finalitat de la procreació, sempre dins els límits del matrimoni<sup>40</sup>.

En casos així, un predicador bé hagués pogut posar com a exemple de bon comportament matrimonial, agradable i plaent als ulls de Déu, la poca concupiscència

<sup>35</sup> La literatura mèdica, en general, dóna dades variades per a la menarquia i la menopausa: entre els 12 i els 15 la primera i entre els 35 i els 65 la segona, encara que Hildegarda de Bingen pensava que algunes dones menstruaven fins als 80 anys. F. SALMON; M. CABRÉ (1998), p. 78 nota 73.

<sup>36</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 313.

<sup>37</sup> BARKAI, R. ed. (1991), pp. 94-95.

<sup>38</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 321.

<sup>39</sup> Si bé és cert que alguns metges recomanen el coit com a pràctica per conservar la salut i que d'altres tenen en consideració les relacions sexuals al marge de la procreació, com en el cas de l'adolescència i les embarassades. CADDEN, J. (1993), p. 145-50.

<sup>40</sup> Per a totes aquestes qüestions, vegeu BRUNDAGE, J.A. (1987), *Law, Sex and Christian Society in Medieval Europe*, Chicago, The University of Chicago Press.

dels elefants, difosa per textos enciclopèdics com el *Llibre del Tresor* de Brunetto Latini i que sant Pere Damià ja feia servir al segle XII<sup>41</sup>. Llegim al *Llibre del Tresor*:

E per ço car luxúria no és en ells tan calda que ells se mesclen axí com les altres bèsties, si'ls esdevé, per amonestament de natura, que abduy se'n van vers orient a prop de paradís terrenal, tant que la femella troba una erba que ha nom mandràgola, e menge'n, e tant atia son mascle que ell na menge tanbé; e tantost se scalfia la voluntat de cascun, e mesclen per engrenar. E engendre solament I fill, e açò no és sinó una vegada en tota lur vida<sup>42</sup>.

Remarquem del text, l'evident sentit moral del qual no cal ni comentar, que els elefants són poc luxuriosos, a diferència, com se'n desprèn, dels homes i les dones, i que a més, van a fer l'acte sexual i reproductor prop del paradís d'on van ser expulsats Adam i Eva. L'eficàcia de l'exemple des de la trona havia de ser infal·lible. Dones i homes per força havien d'abandonar la luxúria, sobretot les dones i, concretament, un tipus de dones del tot condemnable als ulls de l'església: les prostitutes.

En el *Dragmaticon...* de Guillem de Conches hi ha un fragment que justifica per què les dones que venen el seu cos no queden embarassades després del coit:

per so cor aquestes fembres qui so fan públicament no o fan mas per amor dels diners e no y ajan degun delit, axí no giten gens de sement ni conceven. (VI. 8, 6)

Una mica més avall afegeix que tenen la matriu relliscosa,

a guisa de marbre untat, e axí la sement [de l'home], si la recep, sempre se delenega, que no la pot retenir (VI. 8, 8)

i, per tant, no hi haurà mai concepció. Una bona manera de justificar l'esterilitat que devia ser produïda per malalties infeccioses!

Des d'una perspectiva absolutament contrària, Guillem de Conches, que és un teòleg no ho oblidem, explica com és que les dones violades poden resultar embarassades de l'agressió. I la resposta és ben simple: d'una banda hi ha la raó i de l'altra la voluntat (en aquest cas la de la concupiscència), i a les dones forçades, diu, «si aquesta obra los desplaia en lo comensament, enperò a la fi plau-los per la devolea de la carn.» (VI. 9-10).

Deixem parlar un moment les dones en aquests papers i veurem com la seva opinió difereix del tot en casos com aquest:

je suis navrée et outrée d'entendre des hommes répéter que les femmes veulent être violées et qu'il ne leur déplaît point d'être forcées, même si elles s'en défendent tout haut. Car je ne saurais croire qu'elles prennent plaisir à une telle abomination.

<sup>41</sup> VAUCHEZ, A. (1995), *La espiritualidad del occidente medieval*, Madrid, Cátedra, p. 98. Vegeu també CADDEN, J. (1993), p. 50.

<sup>42</sup> WITTLIN, C. J. ed. (1976-1989), Brunetto Latini, *Llibre del Tresor*, Barcelona, Barcino, vol. 2, p. 97.

diu Christine de Pizan a *Le Livre de la Cité des Dames* 1405<sup>43</sup>.

Una vegada realitzat l'acte sexual, la dona n'ha de quedar embarassada, com hem vist, però ja des del mateix moment de la concepció comença la inferioritat del gènere femení.<sup>44</sup> Això ens condueix directament a l'embriogènia.

### 3. LA FORMACIÓ DE L'EMBRIÓ I L'ESPERMATOGÈNESI

Al *Sefer ha-toledet* podem llegir com es va constituint l'embrió, pas a pas i mes a mes: al primer s'asseca i es fixa la gota de semen; al segon es dibuixa el motlle del fetus, que comença a tenir vida; al tercer es creen els ossos i les entranyes, i el sexe del mascle; al quart apareixen el cor i el fetge; al cinquè les òrbites dels ulls, les orelles, els sentits, el rostre del fetus i els testicles; al sisè s'obren els forats del cos i es formen la llengua i els ronyons; al setè es posen al seu lloc els pulmons i els altres òrgans; al vuitè s'impossibilita el moviment dels membres del fetus; al novè es belluga tot el fetus i és, per tant, el moment adequat per a la naixença<sup>45</sup>. No deixem d'observar que el sexe femení no apareix esmentat enlloc. També el text de Guillem de Conches té un fragment semblant (VI. 9, 4-6).

Tot això s'esdevé sota la influència de l'astrologia, que contribuirà a la complexió o al temperament de l'embrió<sup>46</sup>. Com a integrant de la medicina, l'astrologia és aplicada també a l'embriogènesi: cada planeta influencia el fetus durant un mes diferent. El fetus que neix al vuitè mes no sobreviurà, el del setè, en canvi sí, com podem llegir al *Sefer ha-toledet*<sup>47</sup> i al *Dragmaticon...* (VI. 10, 1-2). La influència de Saturn i la Lluna, respectivament, en tenen la culpa. El millor mes per infantar, com és obvi, és el novè, dominat per Júpiter.

Aristòtil havia plantejat la qüestió en termes una mica diferents: parlava de la generació (*De generatione animalium*)<sup>48</sup>, i explicava que hi ha dos gèneres: el mascle i la femella. El primer dona la forma a l'embrió a través del semen, líquid blanc i precós. La segona proporciona la matèria a l'embrió amb la sang menstrual<sup>49</sup>, que ja

<sup>43</sup> PIZAN, Christine (1996), *Le Livre de la Cité des Dames*, trad. d'Eric Hicks i Thérèse Moreau, Stock/Moyen Age, (1ª ed. 1986), cap. XLIV, p. 186.

<sup>44</sup> CADDEN, J. (1993), pp. 195-201 exposa les condicions que determinen el sexe de l'embrió, abans de la concepció, durant la concepció i durant l'embaràs, amb el benentès que la determinació sexual podia ser modificada mèdicament. Però les receptes que expliquen què cal prendre per tenir un nen no parlen mai de les nenes (p. 199).

<sup>45</sup> BARKAI, R. ed. (1991), p. 79.

<sup>46</sup> LINDBERG, D.C. (1992), *The Beginnings of Western Science*, Chicago, The University of Chicago Press, p. 339.

<sup>47</sup> BARKAI, R. ed. (1991), p. 79.

<sup>48</sup> No oblidem que aquesta obra s'estudiava a les facultats d'arts.

<sup>49</sup> LINDBERG, D.C. (1992), p. 65.

hem vist abans quina valoració mereixia. El semen masculí atorga el blanc a l'embrió: els ossos, els tendons, les ungles, el cervell i el blanc dels ulls. El femení, el vermell: la pell i la carn, la sang, els cabells i el negre dels ulls<sup>50</sup> (fig. 2). En el fons, la discussió sobre la intervenció de l'home i la dona en la formació de l'embrió a l'edat mitjana s'estableix en termes aristotèlics: Bernat de Gordon, per exemple, diu que «la simiente del varón entra sustancialmente en la composición de la criatura, así como parte más limpia e mejor e más apurada e más aparejada para recibir la especie»<sup>51</sup>, i a la matriu de la dona s'uneixen la matèria i la forma.

Perquè la concepció sigui possible, l'home i la dona han de llançar el seus sèmens al mateix temps, és a dir, que els ha d'arribar el plaer conjuntament. El sexe de l'embrió vindrà determinat per quin semen domini damunt de l'altre: si el de l'home o el de la dona<sup>52</sup>. Així doncs, si domina el semen de l'home en el moment de la concepció, l'embrió serà un nen. Si domina el de la dona, serà indefectiblement una nena, segons podem llegir ja en algun text del corpus hipocràtic. I segons el *Dialogue de Placides et Timéo* també: Placides explica a Timéo la concepció d'una nena, que es produeix quan el semen femení és més abundant que el masculí i se situa en el costat esquerre de la matriu, que és més fred que el dret (aquest és el cantó més càlid, ja que es troba a prop del fetge). Allí s'hi engendra un fruit fred i imperfecte, o sigui, és clar, de sexe femení<sup>53</sup>.

L'embrió mascle, doncs, se situa sempre a la dreta de la matriu (i recordem allò de s'asseuran a la dreta del Pare). L'embrió femella, a l'esquerra. Aquesta connotació locativa es pot veure també al llibre de Bernat de Gordon, quan explica una pràctica (supersticiosa) perquè una dona pugui concebre:

Toma el testículo del verris, el derecho si quisiere empreñarse de macho e el izquierdo si quisiere fembra, sean desecados a la sombra e sean molidos<sup>54</sup>.

Guillem de Conches encara precisa més en aquest tema, tot explicant l'homosexualitat des d'una perspectiva platònica:

<sup>50</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), p. 131.

<sup>51</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 321. També al text de Guillem de Conches es veu l'alta consideració que mereix el semen masculí: «Esperma és sement del hom qui's fa de la pus pura sanc que és en totz los membres» (VI. 7, 1).

<sup>52</sup> L'espermatogènesi medieval discuteix sobre l'existència del semen femení, defensada per Galè i negada per Aristòtil. Resumint molt la qüestió, podríem dir que s'acaba acceptant la teoria galènica, considerant, això sí, que el semen femení és de qualitat inferior al de l'home perquè és més fred, com diu Bernat de Gordon, per exemple. CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 305. Vegeu també CADDEN, J. (1993), pp. 119-134.

<sup>53</sup> THOMASSET, C. ed. (1980), pp. 150-151. Vegeu també BARKAÍ, R. ed. (1991), p. 31. La determinació del sexe del fetus esdevé un problema científic, un dels temes d'atenció mèdica universitària, com explica CADDEN, J. (1993), p. 105 i seg.

<sup>54</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 320.

DES DE L'ALTRA BANDA DEL MIRALL

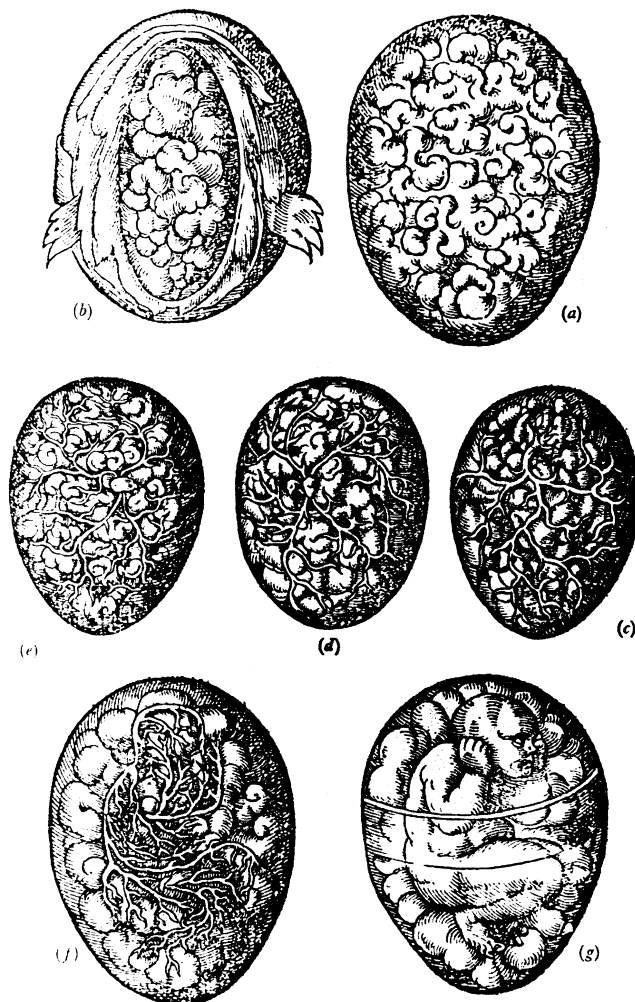


Fig. 2 Aquests set dibuixos representen la concepció aristotèlica de l'embriogènesi humana:  
a) L'esperma masculí i la sang menstrual es barregen i coagulen dins de l'úter.  
b) Després de la coagulació, es formen les membranes, que serviran de protecció a l'infant.  
c) L'amàs espermàtic es comença a estructurar. Es formen els òrgans principals: el fetge, el cor i el cervell.  
d) El cor és ja ben visible. En surten els quatre principals vasos sanguinis.  
e) Les venes comencen a dibuixar el contorn del crani.  
f) El cos és delimitat del tot pels vasos sanguinis.  
g) El fetus està completament format.

Jacob Rueff, *De conceptu et generatione hominis*, 1554, Estrasburg.

Lo filosof dix: Con la sement és alogada en la mare e la boca de la mare és tancada, si està en la part dreita, que per raó del fetge és pus calda que la sinistra, l'infant nodrex-se de la melor e de la pus calda sanc, e fa-sse mascle. Et si la sement és en la part esquerra, cor és pus freda fa-s' i fembra. Et si és en la part dreita, que s'enclín queabcon en la part sinistra, fa-s' i hom fembril, e si és en la part esquerra, e qui s'enclín queacom a la part dreita, fa-se fembra baronil» (VI. 9, 3)<sup>55</sup>

I encara hi ha més, l'embrió masculí es belluga més aviat que el femení en el ventre de la mare. Bernat de Gordon diu que el nen es mou a l'interior de l'úter als tres mesos i la nena als quatre<sup>56</sup>. El moviment de l'embrió en el si matern està relacionat amb l'atorgament de l'ànima: segons el *Canon* d'Avicenna, el fetus masculí és imbuït d'ànima als quaranta dies de la seva fecundació, el femení, en canvi, ha d'esperar-ne vuitanta<sup>57</sup>. Guillem de Conches, però, no és gens sexista en aquest sentit: diu que l'embrió es comença a moure al setantè dia si ha de néixer al setè mes, i si no, al norantè, sense establir cap diferència entre els dos sexes (VI. 9, 6). Més avall (VI. 25, 6-7), quan parla de la infusió de l'ànima, ho planteja en altres termes: el duc pregunta si l'ànima s'ajunta al cos en el moment de la concepció o quan es forma l'embrió en el ventre matern. El filòsof contesta que quan es constitueix el cos, de la mateixa manera que quan Déu creà Adam va bufar-li a la cara per infondre-li l'alè de la vida (fig. 3).

#### 4. L'EMBARÀS

L'embaràs es produeix sempre que hi hagi hagut expulsió simultània del semen i s'hagi produït el plaer conjuntament. Guillem de Conches explica qui obté més plaer (i no és l'únic a plantejar-se tan delicada qüestió<sup>58</sup>), i com els altres textos arriba a la conclusió que les dones: elles gaudeixen quan llancen el seu semen i quan l'home llança el seu (VI. 8, 3), per tant el seu plaer és doble. Això va inevitablement unit a la seva luxúria innata, que cap home medieval no discuteix. Un paràgraf més amunt, el *Dragmaticon...* havia justificat com era que les dones experimentaven més desig que els homes, i l'explicació s'acaba amb aquesta comparació:

... la mare que recep la sement és freda, e la sement del home és calda e humida, e per so la madre alegra's con la recep, cor nós veem que les serps, con demanen calor, entren per la boca d'aquels que dormen.

<sup>55</sup> L'etiqueta de *virago* és un indicatiu de la divisió medieval del món en masculí i femení com a principis ordenatius. Vegeu CADDEN, J (1993), pp. 205-6.

<sup>56</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 321.

<sup>57</sup> THOMASSET, C. (1982), p. 150.

<sup>58</sup> Per a la importància que tenia el plaer (masculí o femení) en la literatura mèdica escolàstica, vegeu CADDEN, J. (1993), pp. 134-165.

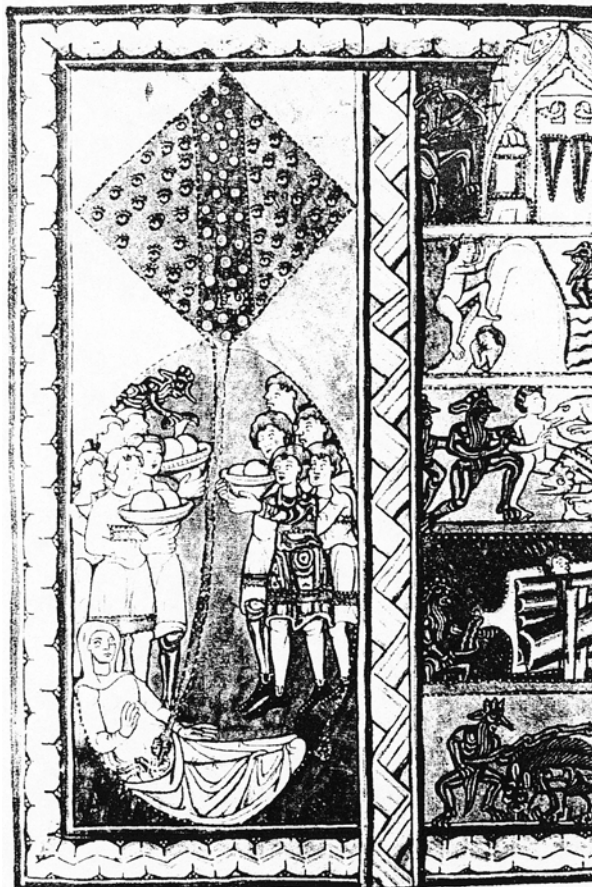


Fig. 3 Segons Hildegarda de Bingen, el moment de la infusió de l'ànima correspon als primers moviments de l'infant. En atorgar-li l'ànima, Déu permet a l'infant de manifestar la seva existència. Però l'embrió ha d'haver adquirit ja una forma humana per poder rebre aquest do.  
Hildegarda de Bingen, Còdex B, Wiesbaden.

L'embrió es desenvolupa, evidentment, a la matriu, que té forma d'ampolla amb un coll prim<sup>59</sup>, segons Guillem de Conches (VI. 8, 7). L'obra del filòsof chartrià és la

<sup>59</sup> La matriu és vista com un vas que ha de ser omplert, com un receptacle passiu que equival metonímicament a la dona. La imatge, però, condueix directament a la insaciabilitat sexual femenina. CAD-DEN, J (1993), p. 179.

més antiga, i l'única que descriu la matriu seguint l'anatomia galènica, basada en disseccions d'animals:

La qual mare és dintre aspra per so que retinga mils la sement, e à VII cases en quès forma la forma del home a guisa de moneda; e per so la fembra non pot aver més de VII infants en un part. (VI. 8, 8)<sup>60</sup>

Passat un segle, els altres textos ja no ens descriuen l'úter perquè possiblement ho devien considerar innecessari.

Durant l'embaràs, allò que és primordial és l'alimentació de l'embrió, la dona és pas la protagonista del que li passa, sinó només una actriu secundària. Els textos, encara que tractin de la salut de les embarassades, es preocupen sobretot per preservar la vida del fetus que porten al seu interior<sup>61</sup>. Per això, es prescriurà una dieta adequada per a les dones i es prohibiran les seves relacions sexuals, ja que no és possible la concepció i perquè es considera que poden perjudicar la vida del futur nadó<sup>62</sup>.

El fetus s'alimenta de la sang menstrual a través del melic, com es pot llegir al *Dialogue de Placides et Timéo*<sup>63</sup>. La menstruació ja no pot ser valorada ara de manera negativa, sinó que serà considerada altament, i així es reflecteix en el llenguatge: els textos l'anomenen «flor», metàfora que ja havia fet servir Tròtula, la cèlebre metgessa de Salern del segle XI. La metàfora la podem trobar en el *Dialogue de Placides et Timéo*<sup>64</sup>, en el *Dragmaticon...* (VI. 9, 1) i en el *Sefer ha-toledet*<sup>65</sup>.

És prou sabut que l'embaràs modifica l'aspecte físic de la mare, la salut i fins i tot el caràcter<sup>66</sup>, però l'embaràs d'un nen produeix alteracions més agradables, segons Bernat de Gordon:

las señales de si está preñada de macho son éstas: la muger que concibe macho está por lo más mejor colorada e es más apresurada en sus movimientos e más ligera e tiene mejor apetito<sup>67</sup>.

<sup>60</sup> Possiblement, les set cambres de la matriu tenen alguna cosa a veure amb la proliferació de set germans o germanes en la literatura culta i popular. Esmento només un exemple de les cançons de gesta, el dels 7 infants de Salas. Sobre les set cambres de la matriu, vegeu KUDLEIN, F. (1965), «The Seven Cells of the Uterus: The Doctrine and its Roots», *Bulletin of the History of Medicine*, 49, pp. 415-23.

<sup>61</sup> LAURENT, S. (1989), *Naître au Moyen Age. De la conception à la naissance: la grossesse et l'accouchement (XIIè-XVè siècle)*, París, Le Léopard d'Or, p. 132.

<sup>62</sup> Encara que hi ha, però, discrepàncies sobre aquest tema. Placides considera que es pot fer l'acte sexual durant l'embaràs perquè l'emissió de semen no pot afectar el fetus ja que la matriu està tan tançada que no hi podria passar ni una agulla (THOMASSET, C. ed. (1980), p. 129; vegeu també THOMASSET, C. (1982), p. 134 i seg.). Fins i tot els moralistes mantenen opinions contràries al respecte, com Eiximenis i sant Vicent Ferrer.

<sup>63</sup> THOMASSET, C. ed. (1980), p. 43.

<sup>64</sup> THOMASSET, C. ed. (1980), p. 131.

<sup>65</sup> BARKAI, R. ed. (1991), p. 180.

<sup>66</sup> LAURENT, S. (1989), pp. 122-124.



També el *Sefer ha-toledet* ens informa d'una cosa semblant: si la mare porta en el seu si un nen, el seu rostre (el de la mare) és bell, i el pit dret més gros que l'esquerre. Si el fetus és de sexe femení, s'esdevé tot el contrari<sup>68</sup>.

En l'imaginari popular hi ha la creença que les dones embarassades experimenten desitjos estranys. I això ens ho confirmen els textos mèdics de l'edat mitjana. Al *Sefer ha-toledet*, per exemple, s'explica que les prenyades volen menjar coses nefastes com fragments de vaixela, cendra o semblants<sup>69</sup>. Segons Bernat de Gordon, les dones en estat «cobdician cosas diversas e desvariadas, e algunas vezes cosas feas»<sup>70</sup>.

Si la dona sobreviu a menges tan delicades com aquestes que els homes diuen que desitgen, passats els nou mesos reglamentaris, arriba el moment més esperat, és l'hora del part.

## 5. EL PART

Bernat de Gordon explica en el capítol 16 del llibre setè del *Lilio de medicina* les tres classes de part que existeixen: el natural, el no natural i el difícil. La classificació depèn de la part del cos del nadó que estigui disposada a sortir primer. Bernat de Gordon es preocupa pel dolor que pateix la mare, i per calmar-lo recomana l'ús d'unes pòcimes fetes amb herbes. «Quando el dolor declinare a las partes de baxo e el resuello està bueno, el parto es ligero», diu. I afegeix: «El macho com menor trabajo sale que la fembra.»<sup>71</sup>

El *Sefer ha-toledet*, en l'apartat dedicat a les dificultats del part, explica les posicions correctes del fetus: el cap ha de sortir primer, amb les mans als costats i al damunt de les cuixes. O bé amb els peus al davant i el cos dret i recte. Si no surt així, ben segur que hi haurà problemes (fig. 4).

Les dificultats del part poden ser degudes a malalties de la mare o a la mala posició del fetus. En aquest segon cas, el text hebreu explica què s'ha de fer: primer canviar la posició de la futura mare per veure si es modifica la del fetus, i si això no s'esdevé, la llevadora pot introduir la mà dreta a la matriu i intentar posar bé el nadó. Si res de tot això no funciona, cal cridar un metge (el text insisteix sovint que quan el tractament és massa complicat cal recórrer sempre als especialistes, metges o cirur-

<sup>67</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 321. Vegeu al respecte CADDEN, J. (1993), pp. 253-58, que relaciona la preferència pels fills mascles amb les tradicions culturals i intel·lectuals així com amb les condicions socioeconòmiques pròpies de l'edat mitjana.

<sup>68</sup> BARKAI, R. ed. (1991), p. 138.

<sup>69</sup> BARKAI, R. ed. (1991), p. 138-139.

<sup>70</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 321.

<sup>71</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 324.

gians<sup>72</sup>), que farà servir instruments per intentar treure el nadó del ventre matern. Si el fetus és mort, el metge el partirà a trossos i els anirà extraient d'un a un (fig. 5). Els dipositarà en una palangana i havent acabat els comptarà per assegurar-se que no n'ha quedat cap a dins<sup>73</sup>. Després caldrà rentar la partera amb oli calent i herbes, i vigilar que no es produeixi cap hemorràgia.

En un principi, la partera ha d'estar-se asseguda en una cadira (fig. 6). Però si hi ha prou dilatació, es podrà estirar al llit, com podem llegir al *Sefer ha-toledet*<sup>74</sup>. Si el part no presenta cap problema, les llevadores adquiriran ara tot el protagonisme. N'hi acostumen a haver tres, dues al capçal del llit, que donen força psicològica a la futura mare, i una altra que fa la feina d'extreure el nadó del ventre matern, com ens explica també el text hebreu<sup>75</sup> i com es veu en una il·lustració d'un llibre d'hores del segle XV, on hi ha també un metge al fons, que contempla el part per si hi ha alguna dificultat i ha d'intervenir-hi (fig. 7).

La llevadora ja té el nadó entre mans. En *Sefer ha-toledet*, l'apartat dedicat als tractaments que ha de rebre la dona després del part és molt breu (2 pàgines), i consisteix en banys amb substàncies odorífiques i herbes, i la prescripció de la dieta bàsica. També explica què s'ha de fer quan li comenci a venir la llet als pits (fregarlos per evitar-ne el dolor).

En canvi, l'apartat dedicat al naixement del nou nat i la cura que se n'ha de tenir posteriorment és molt més llarg (11 pàgines): el text ens explica com cal tallar el cordó umbilical i quan li caurà (en 3 o 4 dies, diu), com cal rentar i embolicar el nadó amb tot luxe de detalls (fig. 8), com cal alimentar-lo: al primer dia se li ha de donar mel cuita, i al segon, llet. Als 18 mesos o als 2 anys ja podrà menjar una mica de pa mullat amb mel o aigua o llet, i farina cuita. I podrà beure aigua i vi. També relata com cal anar-lo desembolicant progressivament de la roba que li protegeix tot el cos per tal que les junctures dels ossos se li facin ben fermes. Acaba el capítol explicant com s'han de tractar algunes malalties lleus dels nadons (la sortida de les dents, la tos, una mica de febre, l'estrenyiment, etc.), malalties que han de ser combatudes amb unguents bàsicament<sup>76</sup>.

<sup>72</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), p. 211.

<sup>73</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), p. 192-195. Una tal pràctica ha arribat viva fins al segle XIX com a mínim, tal i com es pot comprovar en la pel·lícula del director danès Carl Theodor Dreyer, *Ordet*, rodada el 1954-55 i ambientada en la passada centúria.

<sup>74</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), p. 143.

<sup>75</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), p. 144.

<sup>76</sup> BARKAÍ, R. ed. (1991), p. 146-159.

DES DE L'ALTRA BANDA DEL MIRALL

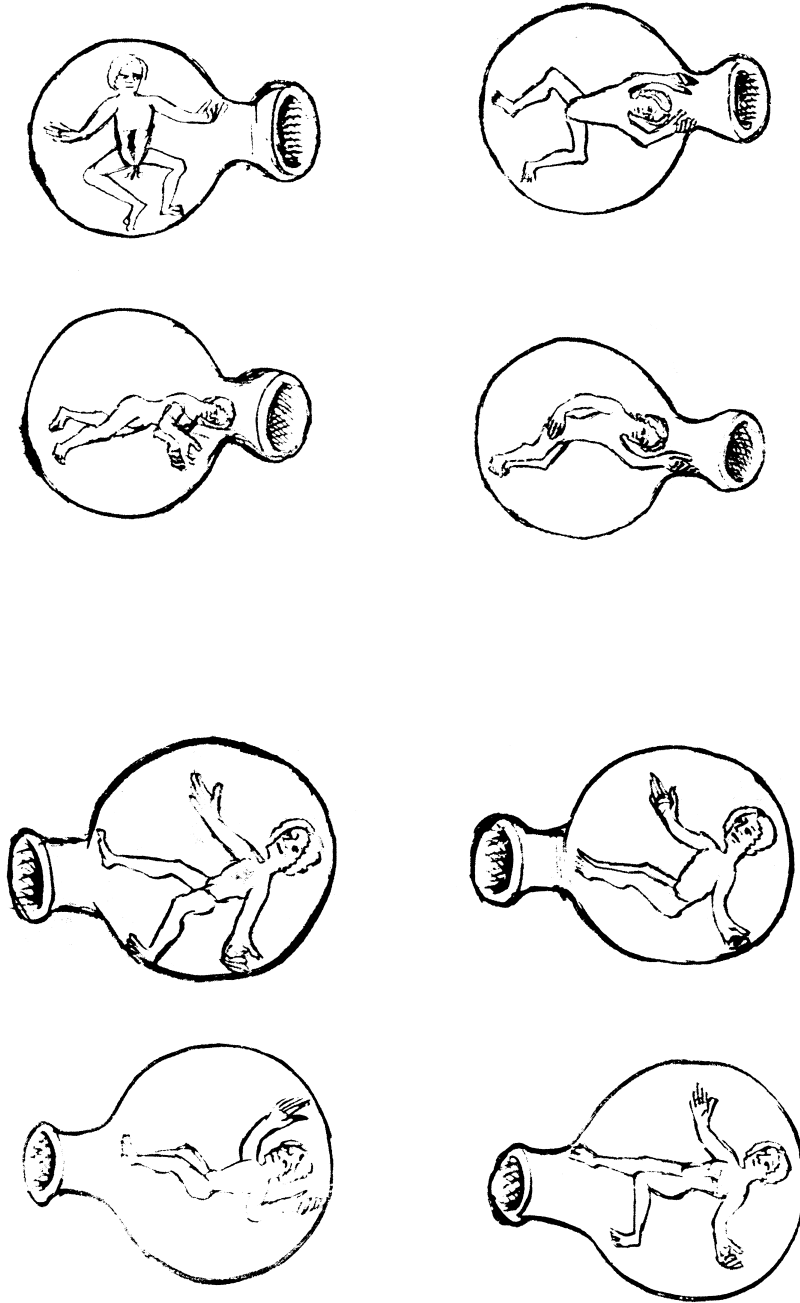


Fig.4. Posicions patològiques del feus. BN, París, ms. Hebreus A 70 i 77.

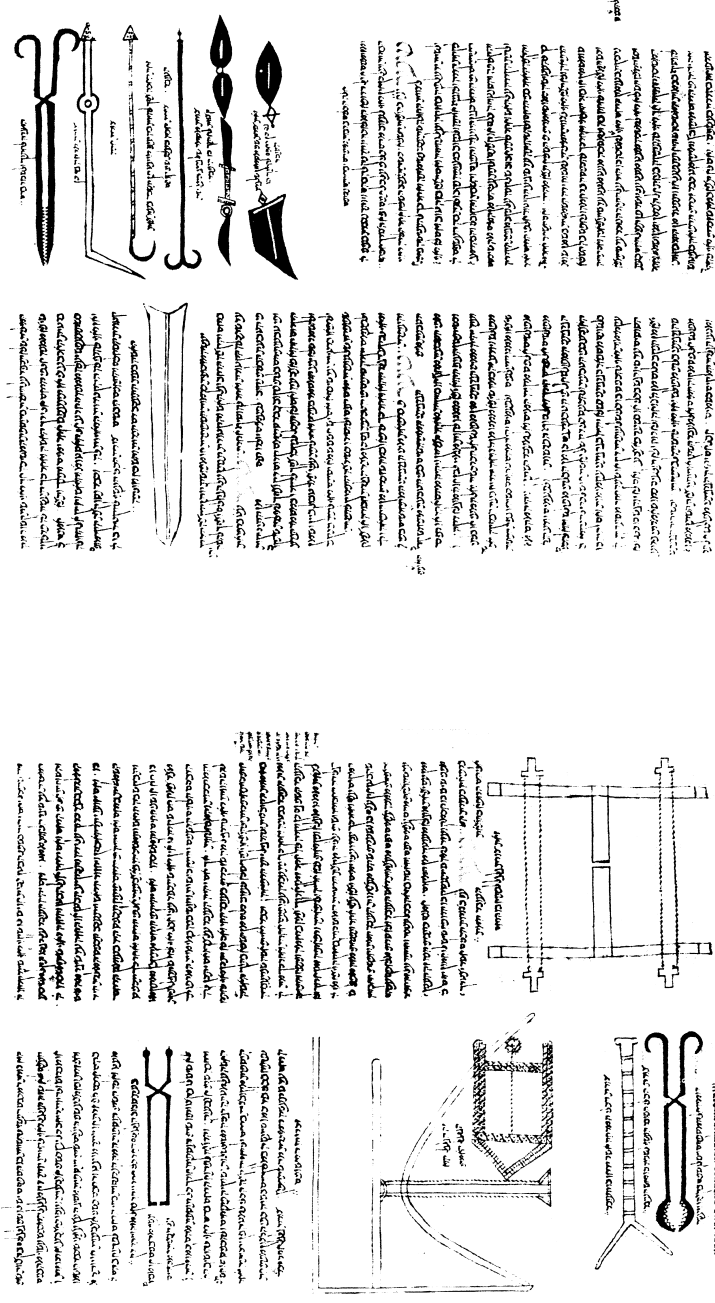


Fig. 5 Aparells destinats a separar les parets de l'úter i diversos instruments quirúrgics per trossejar el fetus mort a l'interior del ventre matern. Abul Quasim al Zahrawi, Tractat de cirurgia, traduït de l'àrab a l'hebreu per Šemtov ben Isaac de Tortosa. BN, París, ms. Hebreu 1163, f. 222-222 v.



Fig. 6 Una dona jueva a punt de parir amb l'ajut de dues comadrones cristianes.  
Cantigas de Santa Maria, d'Alfons X el Savi. BN Madrid.

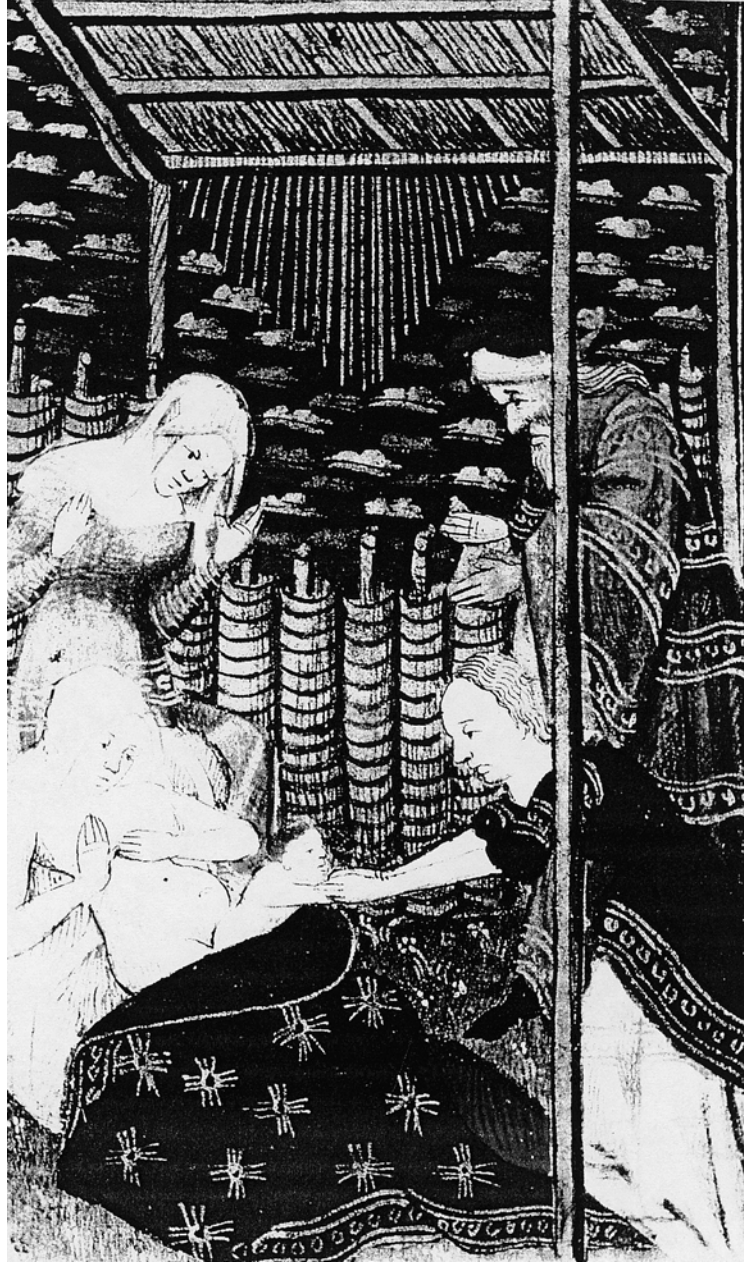


Fig. 7 BN París, ms. Llatí 9471, f. 127 v.

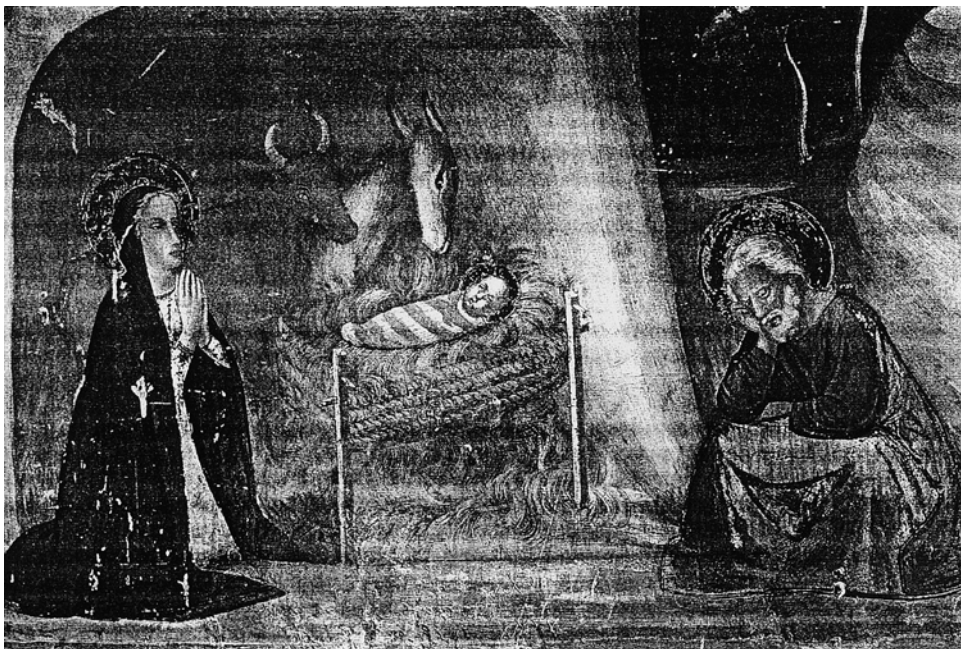


Fig. 8 Pintura de Ferrer Bassa a la Capella de Sant Miquel, Monestir de Pedralbes, Barcelona (1356).

## 6. LA LACTÀNCIA

La lactància és llarga i vital: dura pràcticament fins als dos anys de la criatura, segons el *Sefer ha-toledet*. Durant el puerperi, la llet es relaciona amb la menstruació, que tornarà a obtenir una valoració positiva: les dones tenen una vena femenina, anomenada *kiveris vena*, que porta una part de la sang menstrual a la matriu i una altra a les glàndules mamàries on, durant el període de la gestació, es convertirà en llet, com podem llegir per exemple al *Dialogue de Placides et Timéo*<sup>77</sup>.

L'embaràs i la lactància seran ara incompatibles, ja que la sang menstrual no podria assegurar l'alimentació del nadó i d'un nou embrió en formació al mateix temps<sup>78</sup>. És per això que durant els dos anys que dura el darrer graó de l'embriologia medieval, l'abstinència sexual serà recomanada del tot<sup>79</sup>.

<sup>77</sup> THOMASSET, C. ed. (1980), p. 132. Vegeu també JACQUART, D. (1989), pp. 22-23.

<sup>78</sup> JACQUART, D.; THOMASSET, C. (1989), p. 68-69.

<sup>79</sup> Vegeu al respecte FLANDRIN, J.L. (1987), «La vida sexual matrimonial en la sociedad antigua», en P. Ariès i altres, *Sexualidades occidentales*, Barcelona, Paidós Studio, pp. 153-175.

La lactància, a més d'un aspecte nutritiu fonamental i bàsic (cal donar de mamar al nadó diverses vegades cada dia), és potser encara més important perquè determinarà el caràcter del nen o de la nena, ja que les qualitats de la mare o de la dida es transmeten a través de la seva llet. El *Sefer ha-toledet* explica al respecte les característiques que ha de tenir la bona llet: ha de ser blanca i no blava com el guix. I la bona dida ha d'haver estat ben alimentada, no ha de tenir relacions sexuals i és millor la que ja ha parit dos cops. Una dida massa afeccionada al vi, per exemple, perjudicarà l'infant, perquè el seu alcoholisme el farà emmalaltir<sup>80</sup>. Els vicis i virtuts dels progenitors es transmeten exclusivament a través de la llet, aquí no hi té res a veure l'herència masculina.

També en la lactància el sexe del fetus, i per tant del nadó, és definitiu. I també aquí hi surten perdent les dones: «La leche es más gruesa e más limpia quando es macho, e el pulso mayor es en la parte derecha», assegura Bernat de Gordon<sup>81</sup>.

---

<sup>80</sup> BARKAI, R. ed. (1991), pp. 152-155.

<sup>81</sup> CULL, J.; DUTTON, B. eds. (1991), p. 321. Les il·lustracions que acompanyen aquest text estan extretes de BARKAI, R. ed. (1991) -fig. 4, 5 i 6- i LAURENT, S. (1989) -fig. 1, 2, 3, 7.